

4. Захаренко О. А. Слово до нащадків / О. А. Захаренко. – К. : СПД Богдано-ва А. М., 2006. – 216 с.
5. Олександр Антонович Захаренко [Електронний ресурс]. Режим доступу до статті : http://pedagogika.at.ua/publ/pedagogichni_personaliji/oleksandr_antonovich_zakharenko/6-1-0-277 (дата звернення: 12.10.2016). – Назва з екрана.
6. Педагогічні ідеї О. А. Захаренка, реалізовані в Сахнівській школі [Електронний ресурс]. Режим доступу до статті : <http://www.edudirect.net/sopids-609-1.html> (дата звернення 12.10.2016). – Назва з екрана.
7. Філімонова Т. В. Захаренко Олександр Антонович / Т. В. Філімонова // Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 315–316.

Ірина Науменко

СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ В ПЕДАГОГІЧНИХ СИСТЕМАХ А. С. МАКАРЕНКА ТА В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Антон Семенович Макаренко та Василь Олександрович Сухомлинський – видатні педагоги ХХ століття. Їх імена увійшли в історію не лише вітчизняної, а й світової педагогіки. Обидва вони були прихильниками гуманізму, тож не дивно, що й на сьогоднішній день, у період становлення демократичного суспільства, у їхній педагогічній діяльності можна знайти відповіді на найактуальніші питання сучасності. Багато науковців, досліджуючи праці видатних педагогів, вказують на схожість їх педагогічних концепцій. Це пов'язано, перш за все, з тим, що обидва акцентували свою увагу на вихованні у колективі. Але в той же час у їхніх педагогічних концепціях можна знайти ряд відмінностей.

Антон Семенович Макаренко як педагог прославився своїми ідеями щодо виховання педагогічних колективів. А. С. Макаренко був завідувачем двох взірцевих педагогічних закладів: колонії ім. М. Горького та комуни ім. Ф. Дзержинського. Працюючи в них, педагог остаточно удосконалив свою методику виховання в колективі. У чому ж вона полягала? Для А. С. Макаренка колектив – це мета і об'єкт виховання, спрямовані на всебічний розвиток кожної особистості, а для дітей – середовище їх життєдіяльності, необхідне для особистого формування, самовираження і самоствердження. Як бачимо, таке розуміння колективу нічого спільного немає з прагненням деяких західних та вітчизняних дослідників представити колектив як засіб духовного поневолення й дегуманізації особистості дитини. Колектив був серцевиною педагогічної системи А. С. Макаренка. Він говорив, що кожна конкретна особистість завжди безпосередньо залежить як від самого середовища, в якому вона перебуває, так і від відносин, що панують у ньому. Як вважав педагог, переходу прямого від цілого колективу до особи немає, а є тільки перехід посередній через первісний колектив, спеціально організований з педагогічною метою. Під “первісним колективом” слід розуміти такий колектив, в якому окремі його члени перебувають у постійному діловому, товариському, побутовому та ідеологічному єднанні. Антон Семенович наголошував, що більш ефективним виховання буде у колективі, який складається з дітей різного віку. *“Такий колектив, створений за типом різного віку, давав*

мені значно більший виховний ефект, це – по-перше, а по-друге – в мене виходив колектив більш рухливий і точний, що ним я міг легко керувати. Колектив, створений з дітей одного віку, завжди має тенденцію обмежуватися інтересами даного віку й відходити від мене, керівника, та від загального колективу. Але якщо в мене утворено колектив із дітей різного віку, то там типи захоплення різні, життя первісного колективу організовується складніше, вимагає більше зусиль від окремих його членів, і старших, і молодших, ставить до них і до тих більш вимоги, отже, дає більший виховний ефект” [1, с. 434].

А. С. Макаренко застосовував у своїй педагогіці *принцип паралельної дії*, згідно з яким вихованцеві пред’являють вимогу не прямо, а через колектив, коли відповідальність направлена на колектив і його самоврядування. Педагог вважав, що дитина не повинна відчувати себе об’єктом виховання, виховувати ж потрібно непомітно, ненав’язливо. Педагог, на думку А. С. Макаренка, повинен переконати дитину в тому, що вона – звичайний громадянин, якому він дає знання. Найгіршим було б дати зрозуміти учневі, що він лише вихованець, тобто явище педагогічне, а не суспільне й не особисте, хоча для педагога є тим самим педагогічним явищем.

Якщо розглядати методику виховання у колективі В. О. Сухомлинського, то на відміну від А. С. Макаренка, він був прихильником *парної педагогіки*, яка полягала в безпосередньому впливові педагога на вихованця. Особливу увагу він приділяв всебічному розвитку особистості. В. О. Сухомлинський, будучи до останніх своїх днів вчителем, говорив, що найважливішою ланкою, від якої залежить ефективність всебічного розвитку як процесу виховання, є школа. Велику роль також грає гармонія колективного й індивідуального елементів духовного життя. Духовне життя школи має бути настільки багатограним, щоб кожна людина знайшла поле для розкриття й вираження своїх творчих здібностей. Одним із основних положень педагогічної системи В. О. Сухомлинського є положення про неповторність кожної дитини: *“У практиці своєї виховної роботи ми виходимо з того, що людина неповторна”* [4, с. 445].

В. О. Сухомлинський рішуче відкидав принцип виховання особистості через колектив, який може завдати духовної травми вихованцеві. Прикладом такої травми може слугувати нерівність розумових здібностей. Особливо у колективі на цьому ґрунті можуть розвиватися різноманітні комплекси, дитина може відчувати себе неповноцінною й через це у неї зникає бажання вчитися. Завдання вихователя полягає в тому, щоб ця нерівність не була сприйнята окремими вихованцями як нещастя. Майстерність і мистецтво виховання всебічно розвиненої особистості полягає в умінні педагога відкрити буквально перед кожним вихованцем ті сфери розвитку його духу, де він може досягти вершини, виявити себе, заявити про своє “Я”, почувавши себе духовно багатим. На вирішення цієї проблеми й приходять принципи парної педагогіки. В. О. Сухомлинський у своїй практиці застосовував різноманітні способи впливу на вихованця, починаючи зі звичайних ігор, які б захопили учнів до навчання й різноманітної діяльності, закінчуючи індивідуальними бесідами та спільною роботою з учнями.

Василь Олександрович величезну увагу приділяв вихованню у дитини моральних якостей. Майстерність морального виховання, як показує досвід практичної роботи, полягає в тому, щоб дитину з перших кроків її шкільного життя переконували насамперед власні вчинки, щоб у словах вихователів вона чула відгуки власних думок, переживань – усього, що народилося в процесі активної дія-

льності. **“Ми спонукаємо вихованців до вчинків, що мають яскраво виражений високоморальний характер. Цей метод морального виховання ми називаємо спонуканням до активного вираження думки і почуття”** [2, с. 499]. На виховання почуттів дитини, крім знань, моральних норм, цінностей сильний вплив має також естетичне виховання. Кожний вияв життєдіяльності людини має змістовну моральну та естетичну оцінку. **“Краса, – пише педагог, – могутнє джерело моральної чистоти, духовного багатства, фізичної досконалості. Найважливіше завдання естетичного виховання – навчити дитину бачити в красі навколишнього світу духовне благородство, доброту, сердечність і на основі цього утверджувати прекрасне в собі”** [4, с. 369]. Серцевиною морального виховання В. О. Сухомлинський вважав формування у дитини людяності й гуманізму, що є спільним і для практики А. С. Макаренка. Але на відміну від Василя Олександровича, він здійснював моральне виховання шляхом розвитку в колективі почуття обов’язку, відповідальності й дисципліни. А. С. Макаренко вважав, що дисциплінованість виховується правильною організацією всього життя вихованця. У ній проявляються вольові якості, здатність до гальмування, стриманість, витримка. Великого значення педагог надавав правильній організації дозвілля вихованців, зокрема Антон Семенович спонукав їх до участі у різноманітних гуртках (парашутний спорт, авіамоделізм, театр, наукові гуртки тощо). Як засади морального, так і засади естетичного виховання були схожими у видатних педагогів. А. С. Макаренко завжди приділяв увагу зовнішньому вигляду не лише педагогів і вихованців, а й тому, як підтримували чистоту й порядок у спальнях, коридорах, їдальнях колонії. **“Як і від вихованців, так і від педагогів та інших працівників дитячого закладу необхідно вимагати повного порядку і чистоти костюма, задовільного стану зачіски, вусів і бороди, чистоти взуття, чистоти рук, обстрижених нігтів і наявності носової хусточки”** [2, с. 495]. Величезну увагу Антон Семенович приділяв і зовнішньому вигляду колонії, прикладом цього є різноманітні оранжереї на території навчального закладу, які регулярно доглядалися педагогами й вихованцями. Так, як і його попередник, В. О. Сухомлинський вважав, що утворення й нагромадження естетичних вражень дитини починається із сприйняття навколишньої обстановки і її практичної діяльності. У Павлівській школі, де педагог був директором, педколектив та учні постійно піклувалися про естетичну обстановку, створювали її своєю працею. **“Усе, що бачить дитина, переступивши поріг нашої школи, усе з чим вона тут стикається, – пише Василь Олександрович, – усе красиве”** [3, с. 385]. Те, що обидва педагоги приділяли велику увагу естетичному й моральному вихованню, вказує на те, що вони обидва в певній мірі були послідовниками педагогічних поглядів К. Д. Ушинського, на думку якого важливим завданням виховання було пробудження і розвиток у дітей кращих моральних, інтелектуальних і естетичних почуттів.

Погляди А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського збігалися щодо розумового й трудового виховання. Обидва педагоги вважали, що розумове виховання можливе лише тоді, коли в школі панує дух праці. Але ж розум необхідний людині не тільки для праці, а й для повноти духовного духу. Гармонійне розумове виховання можна здійснити за тієї умови, якщо надбанням вихованців стають найцінніші інтелектуальні багатства людства. Нелегке завдання школи полягає в

тому, щоб кожний викладач, виконуючи місію вихователя, розкрив перед свідомістю вихованців свій предмет, щоб, як наголошував В. О. Сухомлинський, вивчення предмета стало гранню всебічного розвитку особистості. Антон Семенович особисто давав вихованцями настанови щодо навчання, приділяв велику увагу удосконаленню педагогічного процесу в школі. В. О. Сухомлинський вказував на те, що у розумовому вихованні важлива роль учителя не лише у подачі знань, а й у формуванні світогляду учня. Він говорив, що *“педагог як вихователь починається з того, як він формує світогляд”* [3, с. 213]. Але в той же час Василь Олександрович підкреслював, що *“...осмислення понять – лише один бік розумового розвитку дітей. Дитина повинна думати, працюючи руками, і працювати руками, думаючи”* [4, с. 569]. В ідеї поєднання розумового виховання з працею педагог вбачав майбутнє суспільного розвитку, коли відбудеться подолання відмінностей між розумовою і фізичною працею. *“Ніде думка не набуває такої яскравої форми пошуку, ніде немає такої потреби в думанні, як у праці”* [3, с. 561]. Що вже варто говорити про діяльність А. С. Макаренка, для якого трудова діяльність була одним із провідних методів виховання. Діти, живучи в колонії, після занять мали певні обов’язки, вони займалися землеробством, тваринництвом, деякі працювали в кузнях тощо.

Педагоги наголошували на тому, що в колективі повинно бути радісно – піднесений настрій. Мажор у колективі є проявом внутрішнього спокою, впевненості у своїх силах, у своєму майбутньому. Обидва педагоги у своїй практиці використовували різні форми пошкваллення вихованців, починаючи від ігрових форм на заняттях і закінчуючи різноманітними туристичними походами. А. С. Макаренко організовував різноманітні свята, приділяв величезну увагу традиціям та символіці в житті колективу. Окрім піднесеної атмосфери серед учнів, така діяльність сприяла об’єднанню колоністів між собою спільними розважальними діями. Що вже варто говорити про В. О. Сухомлинського, який у своїй практиці використовував різні способи активації дітей. Наприклад, він залучав дітей до милування природою. Так звана *“Школа під відкритим небом”* була не лише частиною всебічного розвитку особистості, а й урізноманітненням шкільного життя учнів.

Спільним для видатних педагогів була думка щодо значення сімейного виховання. Вони наголошували на тому, що в сім’ї зароджуються найважливіші людські відносини – господарські, моральні, духовно-психологічні та естетичні. А. С. Макаренко у своїй практиці проводив роботу з дітьми не лише в рамках виховного закладу, а й відвідував їх вдома, знайомився з батьками, впроваджував нові форми виховання. Оскільки батьківський вплив на дитину дуже великий, Антон Семенович намагався якомога більше приділяти уваги цьому питанню. Він говорив, що хороших людей можуть виховати лише хороші батьки. Особливо ж контакт з батьками необхідний особистості у підлітковому віці. Таку ж думку розділяє й В. О. Сухомлинський, який вбачав у сім’ї дзеркало морального світу дитини. Особливу увагу педагоги звертали на наявність у сім’ї авторитету, яка необхідна для повноцінного розвитку особистості. Приклад батьків як порядних громадян, які живуть згідно з моральними законами, направляє дитину, яка сама того не розуміє, на правильний шлях розвитку. Але в той же час між поглядами А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського на сімейне виховання спостерігаються

певні розбіжності. Це стосується *методів* сімейного виховання. Антон Семенович наголошував на організації сім'ї як колективу: **“Справжня суть виховної роботи полягає зовсім не у ваших розмовах з дитиною, не в безпосередньому вашому впливі на дитину, а в організації вашої сім'ї, вашого особистого і громадського життя та життя дитини”** [5, с. 266] Іншої ж думки дотримувався В. О. Сухомлинський, який вважав, що найголовнішим моральним багатством, що має виховну силу, є взаємовідносини турботи та поваги. Він приділяв увагу внутрішній організації сім'ї, у той час як А. С. Макаренко зовнішній.

Також цікавою була думка педагогів щодо покарання. В. О. Сухомлинський наголошував на тому, що оцінка повинна бути інструментом виховання, а не покарання, оскільки, як вважав педагог, у ній закладений стимул, під впливом якого в дитині повинно утверджуватися прагнення до хорошого, а не до поганого. Думку щодо покарання як не найкращої форми виховання підтримував А. С. Макаренко, який закликав пам'ятати, що метою повинна бути така організація впливу на вихованців, при якій би необхідність покарання зникала.

Отже, педагогічні погляди А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського між собою схожі, оскільки вони створені на гуманістичних засадах. Але різниця між ними існує тому, що їх педагогічна діяльність тривала в різних колективах. А. С. Макаренко майже всю свою педагогічну практику займався з дітьми – колоністами, чия поведінка відрізнялася від звичайних школярів, яких навчав В. О. Сухомлинський. Головна різниця полягала у методиках виховання педагогів. Якщо робота А. С. Макаренка була спрямована на виправлення негативної поведінки вихованців і дотримання ними зовнішніх (соціальних) норм поведінки, то методика виховання В. А. Сухомлинського зорієнтована на виховання внутрішніх (психологічних) регуляторів особистості: совісті, почуття власної гідності тощо. Ми бачимо, що у їхніх поглядах є багато спільних рис, зокрема це стосується поглядів щодо трудового, розумового, морального й естетичного виховання. Але різниця полягає у розвитку особистості в колективі й зумовлено це специфікою тих груп, вихованням яких займалися педагоги. Але, незважаючи на те, чи схожі їх педагогічні ідеї чи різні, кожен із них зумів створити ті педагогічні засади, які використовуються й на сьогоднішній день. Хтозна, чи з'явиться ще один Макаренко чи Сухомлинський, але ми знаємо напевно, що ці педагоги укорінилися в історії педагогіки.

Список використаної літератури

1. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / Уклад.: О. О. Любар. За ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, 2005. – С. 767.
2. Педагогіка : хрестоматія / Уклад.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання-Прес, 2006. – С. 700.
3. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги : підручник / А. М. Бойко, В. Д. Бардінова та ін. Під заг. ред. А. М. Бойко – К. : Професіонал, 2004. – 576 с.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К., 1977. – Т. 4. – С. 640.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К., 1977. – Т. 5. – С. 637.